

ELŐSZÓ

A könyv, melyet a tisztelt Olvasó a kezében tart, vallásos népénektár, hiszen az énekek sorrendje szövegeik tartalmától függően az egyházi év eseményeit követi. Ez az énektár azonban néprajzi jellegű is, és a változatok bemutatásával élő költészetet, élő dallamvilágot hirdet. Rajtunk múlik, hogy tovább élnek-e hagyományos énekeink elődeink bánatát, bizakodását, reményeit hordozva magukban. Ezért ajánlom az Észak-Bánságban gyűjtött kincseinket minden éneket kedvelő ember, különösen fiataljaink figyelmébe, hiszen az énekeinkben rejlő szépség lenyűgöző, a belőlük áradó nyugodt erő biztonságot nyújt.

Észak-Bánság

Északon és keleten a magyar, illetve a román országhatár, nyugat felől a Tisza határolja. A volt Torontál megye része, ma voltaképpen egybeesik a Nagybecskereki Püspökség északi esperességének területével. Katolikus magyarjainak száma 22 300 körüli,¹ ezek zöme szegedi kirajzás,² itt tehát az ö-ző nyelvjárás az uralkodó.³ Nagyikindán újhitű (nazarénus) magyarok is élnek, Egyházaskéren pedig néhány család református vallású. Észak-Bánságot magyarok mellett szerbek is lakják, Tiszaszentmiklóson néhány száz fős szlovák kulturálságú lengyel népesség él.

Népünk életformája a munka még akkor is, ha az alig gyümölcsözik. Sehol másutt nem hallható az itteni mondás: „Jobb hiába dolgozni, mint nem csinálni semmit.” A helybeli parasztság a kukorica és a búza mellett jelentősebb mértékben dohányt és hagymát termel.

A néhány évtizede elkezdődött elvándorlás folyamatos és aggasztóan intenzív. Falvaink előregednek. Kisebb településeink már eltűntek a föld színéről: a Magyarmajdány melletti Sasülés, az Aranyhegy Egyházaskérenél, a Csókához közeli Lőrinczfalva, Erzsébettelep ...

Bár Móra Ferenc ásatásai nyomán Csóka tekintélyes helyen van földgolyóink archeológiai atlaszában,⁴ a népvándorlaskori és középkori régészeti lelőhelyek Észak-Bánságban még föltárára várnak.⁵ A tájról, lakóiról, azok társadalompatológiájáról Cs. Simon István és Gubás Jenő munkái nyújtanak átfogóbb képet.⁶

¹ Msgr. Huzsvár 2000, 31-34.

² Bálint 1976/b, 154, 156, 179, 201, 209, 214, 240, 242, 249.

³ Penavin 1995.

⁴ Móra 1907 és 1913 között nyolc ízben ásatott a Csóka melletti Kremenýákon. Újkőkori leletei világraszólóak.

⁵ Kalapis 1995, 7-21.

⁶ Cs. Simon 1993, 1995, 1997, 2001; Gubás 1997.

Vallásos népszokások, éneklés, az énekek

Az észak-bánsági magyarság az élet bizonyos területein ragaszkodik hagyományaihoz, egyes esetekben viszont könnyen megválnak azoktól (pl. keresztnévadás).

Hitét, vallásos szokásait megtartotta a tiltás évtizedei alatt is, a körmenetek beszorultak ugyan a templomba vagy a templomkertbe, de gyakorlásuk nem szűnt meg teljesen. Az újabb időkben föléledt a körmenetek tartása, ma már ún. máriás körmenetet is tartanak bármikor a közös cél, kívánság elérése érdekében (ez gyakran a papi utánpótlás biztosítása). A búcsújárás annyit változott, hogy a gyaloglást fölváltotta a gépjárművön való utazás (Doroszlóra, Versecre, Töröktpolyára...), de így alkalom adódik nagyobb távolságok megtételére is (zarándoklatok Rómába, Lourdes-ba, Fatimába, Jeruzsálembe).

A helyhez kötött ájtatosságok, a kilencedek közül a lourdes-i általánosan ismert Észak-Bánság területén. A kilencnapos ájtatosság mellett végeznek még ún. nagykilencedet (az év minden keddjén Szent Antalnak ajánlva) és kiskilencedet is (háromnapos ájtatosság húsvét előtt).

Gyakran szerveznek közös imadélutánt, amit máriás körmenettel kötnek össze. A rózsafüzér-mozgalom igen erős, főképp az idősebbek körében. A temetői ravatalozók fölépítésével lassan megszűnik a halottvirrasztás hagyománya, de a virrasztóénekek továbbra is élnek a temetés előtti imádkozás során.

Az elmondottakból kiviláglik, hogy népünk vallásos szokásai a körülmények változásával módosulnak, átalakulnak, tehát élők. E szokásvilág egyes elemei megszűnnek ugyan, de azért újak is kialakulnak az újraéledt régiek mellett.

Nagyon fontos tény, hogy a népi ájtatosságok végzésére szánt időnek legalább a fele minden esetben énekléssel telik el. Ha netalán a falusi templomba nem érkezett meg a kántor, akkor Kati néni vagy Erzsébet néni vezeti az éneklést, az énekek szólnia, zengenie kell. Az énekek szívszak, élni akarnak (pl. a betlehemezés megszűnt, de énekei továbbra is közzsájon forognak).

Vidékünkön az énekek szövegeit főképp az Orgonavirágok és Orgonavirágok⁷ című, dallam nélküli énekeskönyvekből merítik, de sok a nyomtatott halottvirrasztó könyv, és rengeteg a régi és új ponyvakiadvány is. A dallamokra mindmáig a Tárkányi-Zsaskovszky- és Jósvay-énektárak voltak legnagyobb hatással.⁸ Újabban a *Szent vagy, Uram!*, a *Hozsanna* és a *Hitélet* különféle kiadásai is használatban vannak.⁹ Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az igényeket eme bőséges forrásanyag sem elégíti ki. Az új énekek kézzel írott vagy gépelt változatai szinte a futótűz gyorsaságával terjednek. Ilyenek például a társulati rózsafüzér-énekek (148-151. sz.) vagy a megtérésről szóló (337. sz.) ének, s bár dallamaik gyakran a magyarnóták dallamaihoz hasonlók, szövegeik meg néhol csiszolatlanok, de nemegyszer előforduló, erős költői képekkel, úgy tűnik, énekköltészetünk életképes hajtását képezik. Új énekek keletkeznek a helyi védőszentek tiszteletére is leginkább a kántorok, előénekeseik igyekezte révén oly módon, hogy a hagyományos formulákból összeállított, aktualizált szöveghez ismert dallam párosul (176., 180. sz.), de

⁷ Mindkét énekeskönyvnek több különböző kiadása forog közközeen, különleges értékű a Nagy orgonavirágok, melyben több mint kilencszáz énekszöveg van.

⁸ Lásd Tárkányi-Zsaskovszky 1874, Jósvay 1936.

⁹ Lásd az irodalomjegyzékben.

van, aki az írott szöveghez állít össze dallamot (19. sz.). Számtalan olyan ének van, melynek szövegét más ismert ének dallamával adják elő (pl. 53., 55., 172–174., 177., 178., 182., 183. ... sz.). Az egyéni szándék minden tekintetben új alkotásokat is teremt, jó példa erre Haupt József munkássága, aki sok éneket szerzett¹⁰ (158., 159., 184. sz.). A variánsok keletkezése külön tanulmányt érdemelne, a dallamokkal kapcsolatban érdemes megfigyelnünk, hogy egyes énekesek bővítik, szinte szétfeszítik a hangterjedelmet (vö. 47a., -b; 66a., -b; 94a., -b), egyesek a kemény hangsort, mások a lágyat kedvelik (vö. 170.a, -b), egyesek ragaszkodnak az ütemhatárokhoz, mások kevésbé, inkább a szöveg szótagjaihoz igazítják a dallamot (vö. 19., 47. sz.). Még két fontos tényre szeretném föl hívni a figyelmet: az esetenként hajlításokban gazdag dallamdíszítésre (16., 83., 82b., 87., 189., 209., 211a. sz.) és a dallam aszimmetrikus lüktetésére (3., 13., 55., 97., 190b.), ezek a jelenségek világi népdalainkból úgyszólván kivesztek. A valóságos énekek népdalainkhoz viszonyítva többségükben bonyolultabb szerkezetűek,¹¹ változatosságra, magasabb szintre való törekvést tükröznek, esetenként viszont a bizonyítottan műdallam is új stílusú népdalaink visszatérő szerkezetét példázza (lásd pl. 159. sz.). Az énekek nagy tömegéből szinte kiemelkedik a legkedveltebbnek látszó, leggyakrabban előforduló típus, az utolsó előtti sorában ikersoros, visszatérő szerkezetű dallam.

Az énekek gyűjtéséről

A vallásos énekek gyűjtése a népdalok gyűjtéséhez hasonló módon, hangszalagos rögzítéssel történt, de az énekek hosszú volta miatt gyakran csak az első két-három strófát vettük szalagra, a szövegek további részeit az énekesek nyomtatott vagy írott szövegei alapján írtuk le. Olyan emberek énekeit rögzítettük, akiket közösségük jó énekesnek, előénekesnek tart. Előfordul, hogy a faluban ők végzik a kántori feladatokat, bár erre nincs iskolai képzettségük. Hálával tartozom nekik, mert volt türelmük hozzám. Gyakran munkájukat megszakítva ültek magnóhoz, s az sem idegesítette őket, ha a pontosítás és tisztánlátás végett némely részletre vissza-visszatértünk.

Az élő források mellett célszerűnek bizonyult a régi kéziratos kántorkönyvek anyagát is felhasználni, ezekhez sajnos csak Csókán juthattam hozzá.¹² Ebbéli csalódottságomat azonban bőségesen kárpótolta a csókai kántorkönyvek több emberöltőt átfogó anyagának rendkívüli gazdagsága, változatossága, sokrétűsége. A miseénekek mellett kilencedes-, búcsújáró-, halottasénekeket is találunk, és a mára elsorvadt ájtatosságok (hajnali mise, keresztjáró napok) énekeit is.

Szerencsénkre a Csókán szolgáló papok és kántorok általában elfogadták, le is írták a nép templomon kívüli ájtatosságainak énekeit.¹³

¹⁰ Haupt József (Nagybecskerek, 1914–Csóka, 2001) 1942-től nyugdíjba vonulásáig, 1991-ig a csókaiak plébánosa volt.

¹¹ Lásd a dallammutatókat.

¹² Jasura József jóvoltából.

¹³ Ezt Haupt Stefániáról (Nagybecskerek, 1916–Csóka, 1974) biztosan tudjuk, aki 1946-tól haláláig kántor volt Csókán és „*olyan volt, hogy ha hallott egy jó éneköt, akkó: - Etel néni, vagy Julis néni, gyűjjön! - és akkó léüt, és léirta.*” (Jasura József)

A közreadás szempontjai és módja

Célunk egyrészt az értékes, szép énekek bemutatása, másrészt kötelességünknek érezzük, hogy legalább keresztmetszetszerűen bemutassuk az Észak-Bánságban régente és ma énekelt vallásos énekeket. Így természetes, hogy a nyilvánvalóan idegen eredetű dallamok mellett (pl. 127–129., 231. sz.) a magyarnóták világába illő dallamok is (130., 233., 234., 236., 237. sz.) bekerültek a kötetbe. Nem kerülnek közlésre viszont azok az énekek, melyeket ugyan gyakran énekelnek, de a jóváhagyott énektárakban megjelent változathoz viszonyítva nem nyújtanak semmi újat.

Az énekek kezdő sora címként van föltüntetve sorszámuk alatt. A kottakép elején metronómszám mutatja az ének tempóját, a nyolcados metronómszám a dallamvezetés aszimmetrikus voltára utal. Nincs tempójelzése a kéziratok kántorkönyvekből származó énekeknek. A dallamok a népzeneben szokásos g¹-es záróhangra vannak transzponálva. (Természetesen az esetleges előadás hangmagasságára, fekvésére ez nem kötelező.) Az ének alatt a gyűjtés helyszíne, az énekes neve, életkora és a gyűjtés éve van föltüntetve. Utána következnek az egyéb megjegyzések, melyek főleg a dallamrokonságra vonatkoznak, mivel az énekek elrendezése a kötetben szövegszempon-tú.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm az énekes adatközlők jó szándékát, a lekipásztoroknak, barátoknak, ismerősöknek a gyűjtés megszervezésének elősegítését, dr. Tarjányi Bélának, a Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat elnökének a gyűjtés támogatását, munkatársaimnak a biztatást és ösztönzést.

Szakmai téren Bodor Anikó népzene-kutató tanácsaiból hasznosítottam legtöbbet, önzetlen segítségét ezúton is köszönöm.

Végezetül illesse köszönet a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumát és a tóthfalusi Logos Önálló Grafikai Műhelyt a kézirat elkészítéséhez és e könyv kiadásához nyújtott anyagi támogatásáért, valamint a könyv megszületésének föltételeit biztosító kiadót, a zentai Thurzó Lajos Közművelődési Központot.

Csóka, 2003. Gyertyaszentelő Boldogasszony napján

Kónya Sándor